

Довічний раб

Мартін Андерсен-Нексе

Новела

Переклад: Ольга Сенюк

Матіс Лау був єдиний син у родині, яку рано виснажила тяжка праця. Коли він знайшовся, мати мала сорок два роки, а батько цілих п'ятдесят, і з'явився він не як дар божий молодому життєрадісному подружжю, а швидше як запізніла милостиня людям, що їх уже почала лякати старість.

На всіх дітях чималою мірою позначається вік їхніх батьків; якщо діти народжуються пізно, то для них це не велике щастя. Матіс своєю появою забрав у батьків останню снагу — щоправда, й раніше вони були не вельми завзяті. Зате Матіс мав завзяття за всіх трьох, хоч важко радіти з життя, коли мати вічно стогне, а в батька очі на мокрому місці.

Вони не розуміли, чому син такий непосидючий, і намагалися вгамувати його: забороняли то те, то інше, не дозволяли писати вуглиною на стіні своєї ветхої валькової хатини чи стукати по незугарному столу з нетесаних дощок; адже дітвак гамселив усім, що тільки попадає в його чіпкі руки. Як майже всі батьки, вони цінували бездушні речі більше за живу дитину, і маленький Матіс скоро переконався, що в цілому світі нема такої нікчеми, як він. Адже тільки з батьківської ласки він залишився живий після того, як зламав зубок у граблях чи порвав кілька вічок у старій рибальській мережі. Він боявся, що за такий злочин з нього шкуру спустять.

Правда, батьки не щодня його лупцювали і часто давали втямки, що цього разу дарують йому, але страх, що його битимуть, темною тінню висів над хлопцем протягом цілого дитинства.

Матіс рано почав допомагати в господарстві і нітрохи тим не журився. Тільки любив бути сам. Тоді з кожної роботи він собі влаштовував цікаву розвагу, і все аж горіло в його руках. Натомість при батькові й матері кожна праця видавалась йому неймовірно тяжкою, так само як і їм.

І все-таки з Матіса був добрий шибеник. Замість сидіти в школі, він волів вештатись коло моря й дізнався багато корисного, що мало йому знадобитися, коли він вирушить у світ. А Матіс тільки про це й мріяв. Поки що серед інших хлопців рибальського висілка він не пас задніх, і батьки жахалися, як чули про синове шаленство й витівки.

Батькам дуже подобалось, як на дозвіллі хлопець сидів коло вікна з грифельною дошкою в руках. Тоді він був у них на очах, менше виголоджувався, та й одягу так не дер. А як, бувало, до хати навідувався хтось чужий, Матіс мав показувати гостеві, як гарно він пише й читає. Може, в такий спосіб батьки хотіли винагородити себе за те, що самі ніколи не вчилися. В кожному разі, вони дуже зраділи, як одного дня син прийшов зі школи й заявив, що під час конфірмації він стоятиме перший.

Після конфірмації його однолітки розлетілися хто куди, бідацькі діти рано готові в

дорогу; і завше на узбережжі велося, що хлопці покидали рідне гніздо, тільки-но священик казав, що вони вже не діти. Хто почувався на силі — вирушав у далекий плав, інші шукали собі місця в столиці чи деінде на острові, аби лиш не сидіти вдома. І тільки недотепи лишалися, одружувались і трималися батьківської ниви. Отже, здавна на узбережжі було два різновиди людей: одні замолоду вирушали в море, тоді повертались і ставали рибалками, а інші переймали на себе дідівщину й обробляли землю.

Матіс уже дитиною поклав собі, як настане пора, вирушити в море. Він хотів заплисти далеко, на бездонну глибіню, де не буде батька й матері, що метушаться на березі, відлякуючи його від води, як квочка курча. Проте вийшло так, що він лишився вдома й дедалі більше працював замість старих батьків. Як тільки він заводив мову, що хоче піти з дому, вони чіплялися за нього тремтячими руками. Батько водив його по маленькій садибі, наче то був родовий маєток, і благав не кидати без догляду землі. А мати улесливо запевняла його, що не одна дівчина в селищі ночей через нього не спить. Хіба серед них не знайдеться гарненької, з посагом у кованій скрині? Аби тільки він лишився вдома!

Матіс подумки все те посилав до дідька. Хатина їхня була така стара, що годилася хіба на дрова, а дівчата, яких він ніколи не бачив, вабили його дужче, аніж знайомі. Він рвався у світ, туди, де великі просмолені дубові колиски гойдалися на хвилях, пливучи з одного порту до іншого!

І вирватися було не важко. Часто, як Матіс, наловивши в морі тріски, підпливав до вітрильників продати її, капітани пропонували йому найнятися; лишалося тільки пересісти на вітрильник, а його старенького човна хвиля прибила б до берега. Та як доходило до діла, він щоразу відступав. Не міг залишити самотою своїх старих батьків.

"Почекаю, коли вони помруть", — міркував собі хлопець, налягаючи на важкі весла.

Матісові завше легше було вирушити в море, ніж плисти назад, і він добре знав чому: вертатися додому його змушував гіркий обов'язок. Хлопець не почував синівської любові, його не гріла думка, що він працює для старих батьків, бо вони, користуючись своїм правом, зав'язали йому світ. Він був не від того, щоб смерть забрала їх, увільнивши його від клопоту, але йому ніколи не спадало на думку покинути батьків самому.

Так він і жив: лагодив рибальську снасть і обробляв клаптик землі замість старого, хворого на подагру батька, але все те безрадісно, аби тільки прохарчуватися. За матір він доїв двох кошлатих корів, сік поросяті кропиву і двічі на рік їздив до міста сплачувати податок. Така буденність не додавала йому бадьорості; він став відлюдькуватий і оспалий.

В одному він не піддавався: твердо поклав собі не одружуватись. Як батьки вже повмирають, він стане вільний, що той птах, і піде, куди сам захоче.

Родина Лау походила з Лаугора, віддаленого за милю від узбережжя. Хутір належав Матісовому дядькові Гансові Лау, а позаяк він єдиний у родині мав хутір, то решта всі вважали його за старшого. Він був пихатий, ні на кого не зважав і дозволяв собі не раз таке, чого інші Лау не зважувалися робити, бо дотримувалися добрих

звичаїв, як то й випадає простим людям. Він був бабський дурисвіт, полюбляв грати в карти, але його вбогих родичів захоплювали й ці великопанські нахили.

Зрештою, хутір той не був ані великий, ані дуже добрий: майже саме каміння. А проте хоч який, але хутір, і всі Лау пишалися тим, що вони хуторяни. Навіть в очах Матісового спрацьованого й хворого батька світилася та пиха.

Ганс Лау був уже літній чоловік, а що він не мав дітей, то всі родичі думали-гадали, кому з небожів дістанеться хутір. Кожна сім'я мала свої поважні підстави вірити, що таке щастя випаде їй, і потихеньку готувалася до нього. Тому всі Лау не знали з іншими бідарями й трималися так, наче були багатії, тільки одяглися в лахміття, проте будь-коли можуть його скинути. Люди казали про них, що вони пнуться в пани.

Якось Ганс Лау несподівано з'явився в низеньких дверях братової хатини. Матіс тоді саме за дровітнею смолив старого човна. Він бачив, хто прийшов, але не кинув свого діла; його дратувало, що всі не знають, на яку стати, тільки-но завітає дядько.

Невдовзі до Матіса примчала мати; він не сподівався, що стара може так прудко бігати.

— Дядько приїхав задля тебе! — сказала мати, переводячи дух, і потягла сина за рукав. — Він хоче відписати тобі хутір. Будь до нього ласкавий!

Матіс робив своє діло, не слухаючи матеріної балаканини; здавалося, наче він її взагалі не помічав. Матері довелось прилаштовуватися до рухів його руки з квачем. Але говорити вона не переставала, насідала на сина, кружляючи за ним навколо човна:

— Хоч раз покажи свою гостинність, прийми дядька як належить! Він хоче сам з тобою поговорити. Будь же з ним гречний!

Проте Матіс і далі мовчав, і вона заквапилася назад до хати: їй кортіло довідатись, що там робиться. Вона побігла так, що аж спідниця захлипала по ногах. То був найбільший день у її житті.

Матіс не підводив очей від роботи, але чув, як мати лебеділа до дядька, й розсердився. Треба йому той дядько Ганс, його хутір і взагалі господарство! Дядько признавався до рідні тільки тоді, як чогось хотів від неї!

І як мати знову вийшла до нього, Матіс узяв на плечі свій інструмент і подався на берег.

А все було й насправді так, як казала мати: Ганс Лау хотів відписати Матісові хутір, з умовою, що той посяде маєтність лиш після його смерті, а поки що обіцяв виплачувати небожеві та його батькам по сто далерів на рік. Тільки ставив одну вимогу: Матіс повинен якнайшвидше одружитися, і то не будь з ким, а з дядьковою ключницею Боділь. Вона була добра, щира дівчина, що віддала свої найкращі роки дядькові та його садибі. В подяку за вірну службу Ганс Лау вирішив добре видати її заміж, щоб вона стала господинею на хуторі ще перед тим, як він, — а незабаром таке вже мало статися, — відійде на той світ.

Матіс уперто відмовлявся, казав, що сам хоче поряdkувати своїм життям, коли вже виконав синівський обов'язок перед батьками. Ніщо не могло його похитнути. Однак батьки не давали йому спокою: гризли з ранку до вечора, спокушали можливістю стати

господарем і старшим у родині. А коли й це не допомогло, почали дорікати синові, що він не хоче й пучкою кивнути для своїх старих, спрацьованих батьків, не хоче скрасити їхніх останніх років. Коли Матіс був поблизу, вони зітхали, а за столом ненастанно заводили мову про батьків, що віддали дітям усе своє життя, а ті відплачують їм чорною невдячністю.

Цього вже Матіс не міг слухати. Він завше виконував свій синівський обов'язок, звик офірувати собою, тож і цього разу скорився. Хоч і здавалося йому, що тепер останнє віконечко до світла закрилося для нього навіки.

Після весілля дядько відразу подужчав, що вельми засмутило Матісових батьків. На хутір ще, видно, доведеться довго чекати! Самому Матісові було байдуже. Він жив своїм власним життям і не став згідливіший, навіть як Боділь поспішила народити йому сина. Для Матіса то була просто ще одна людина, якої тре ба уникати.

Матіс погано ставився до хлопця, та ніхто й не чекав від нього добра. Для нього дитина була як сіль в оці. Він сердився, як бачив, що мале безжурно радіє, і так само сердився, як воно, навчене гірким досвідом, ховалося від нього, але сам завважив, що в серці його кожного разу здійсмається злість. Причин тієї злості він не дуже доскіпувався. Адже все на світі можна пояснити, а надто свою власну поведінку. І він пояснив її дуже просто: що хлопця треба виховувати суворо, однак справедливо. І те, на що інші поблажливо заплющували очі, він карав твердою рукою. Його самого теж виховували суворо, і він перейняв ту школу по батьках.

Боділь боялася приступити до чоловіка, не певна була, які почуття викличе в нього. Матіс ніколи їй не дорікав, а все ж вона боялась його: щось у його погляді було таке, що змушувало її завше матися на бачності.

Та й не варто було заводити з Матісом мову про те, що він надто суворо ставиться до сина, — він і сам непомалу карався тим, але не годен був знайти ніякої ради. Його мучило сумління, що він не може прихилитися до малого Ганса.

Якось Матіс непомітно підійшов до хлопчика ззаду, коли той у дровітні крутив точило так, що вода ясним струменем розбризкувалась на долівку. Ганс був такий захоплений своєю забавою, що помітив батька, аж як той схопив його за шию. Він несамовито закричав з переляку, відчувши на собі важку батькову руку, і крик той паралізував Матіса. Він не вдарив приголомшеного хлопця, тільки турнув його на в'язку трави, а сам непевною ходою рушив до своєї роботи. Йому було прикро, що син так його боїться.

Батько взявся рубати дрова, але між ударами сокири до нього долинав жалібний дитячий плач і немов оскаржував його. Він почав ще завзятіше гатити по дровах, намагаючись заглушити плач, але дарма. Врешті йому було вже несила слухати, він пошпував сокиру й випростався. Хай йому дідько, невже десь поблизу не знайдеться дубця, щоб раз і назавше відучити клятого хлопця ревти? Він був такий лютий, що аж в очах йому потемніло.

І раптом усередині в нього наче щось урвалося... лють його зникла. Він протер рукою очі й злякано глянув у куток. Маленький, оплаканий хлопчик лежить

скоцюрблений під стіною, тремтить і ковтає сльози, боїться, аби ще раз не дістати прочуханки. Та це ж достоту він сам, Матіс! А точило теж! Колись, іще хлопцем, Матіс не раз крутив його крадькома, йому страх цікаво було дивитись, як вода розбризкується навсібіч. Нема кращої забавки, як розкрутити камінь над водою так, щоб бризки летіли вище тебе. Але йому не дозволяли, він міг погратися точилом тільки потай. На долівці лишалися мокрі плями, і одного разу він дістав за те прочуханку, як тепер... А долівка ж глиняна, нічого їй не станеться. Так йому тоді здавалося, хоч він і розумів, що дорослі просто бувають у поганому гуморі. А тепер? У житті він спізнав стільки горя, що поволі й сам зробився черствий і жорстокий, як його батько. І ось карає дитину за невинні радощі. Який же він кат!

Жалібне схлипування малого звучало для Матіса як звинувачення, брало його за серце, стискало за горло. Він мусить покласти цьому край! Матіс безпорадно озирнувся навколо, немов усе ще шукаючи дубця, тоді підбіг до хлопчика й узяв його на руки. Він не звик бавити дітей, і несподівано його долоні відчували, як від маленького тільця вливається в них ніжне тепло. Йому стало навдивовижу радісно. Він посадовив хлопчика на коліна й спробував відірвати йому від обличчя брудні рученята. І вперше завважив, що вони схожі на його власні: маленькі лапки були геть подряпані й порепані від того, що дівчак повсякчас порпався в глині. Отже, він правдивий хлопець, не шкодує своїх рученят!

Малий відслонив обличчя — певне, зі страху. Але не дивився на Матіса: відвернув голову й став випручуватись йому з рук.

Не знаючи, чим забавити сина, Матіс підвів його до точила й сам почав крутити за корбу так, що вода розбризкувалась на долівку. Хлопчина дивився недовірливо, намагаючись триматися ближче до дверей, однак нишком стежив за точилом, а як вода хлюпнула йому на ногу, навіть усміхнувся.

— Ану чи ти зумієш покрутити так, щоб вода досягла до тата? — сказав Матіс, відступаючи до дверей; він уперше назвав себе татом.

Хлопчина все ще боязко підійшов до точила, та швидко розгулявся і забув про страх. Матіс теж тішився, дивлячись, як вода здіймалася з-під каменя, мінилася опаловими барвами і, мов півнячий хвіст, дугою спадала додолю. Він надолужував, хоч трохи запізно, своє дитинство і грався так само захоплено, як і малий.

Перший час Ганс був ще не сміливий, і Матісові самому доводилося підходити до нього. Батька журила, навіть сердила синова недовіра, але що він мав діяти? Матіс, як міг, розважав хлопця, ходив рачки, вдаючи звіра, а як і це не допомагало — зваблював його точилом.

Та ось малий сам підійшов до батька й тицьнув свою ручку в його велику долоню. Матіс здивувався, як швидко дитина може все подарувати й забути, і йому стало соромно.

Чогось незвичайного годі було по цьому сподіватися: серце Матісове давно вже запеклося, і йому важко було перемогти себе. Але з хлопчиком він немов заново переживав своє дитинство, таке, як воно мало бути. Тому він уже не міг жити без

малого.

Точило стало початком усього: розваг і спільної праці. Ганс підростав, і дитячі забави заступила ще цікавіша за них робота: хлопець навчився ловити рибу, давати собі раду з вітрилом, допомагав батькові в полі. Вони завше й скрізь були разом, не могли обійтися один без одного, і поволі їхня приязнь міцніла. Всі люди вважали Матіса за незрозумілого дивака, і тільки з хлопцем він почувався добре.

"Не хочу, щоб його життя склалося так, як моє", — казав Матіс сам собі й дбав, щоб син мав більше волі. Коли інші заводили мову про Гансове прийдешнє, Матіс сердито перебивав їх: мовляв, хлопець, як настане час, сам собі вибере те, чого захоче.

Матіс добре знав, чого той захоче, знав набагато раніше за самого Ганса. І журився тим. Однак поборов у собі прикре почуття і після конфірмації сам повіз сина до міста й напатав йому роботу на судні. А вернувшись додому, відразу подався до дровітні. Тепер він там сидів цілими днями, думав свої гіркі думки й мимохіть колупав нігтем м'який точильний камінь. Життя без хлопця стратило для нього всякий глузд.

Коли за кілька тижнів Ганс приїхав і заявив, що його звільнено, бо судно стало текти і його треба лагодити, Матіс знову ожив.

Він розумів, що повинен вилаяти хлопця: хто ж вертається додому, коли треба пошукати собі іншої роботи. Але не лаяв і ще дужче прихилився до нього.

Пораючись разом коло якогось діла, вони часто обмірковували, де б знайти Гансові іншу роботу, і Матіс щиро хотів цього, він ніколи не стояв хлопцеві поперек дороги.

Протягом зими не трапилося доброго місця, а весною Ганс заявив, що хоче вчитися на столяра; столярові, мовляв, більше платять на судні. Матіс мав про це свою думку, але не дуже переконливу, і кінець кінцем вийшло так, як захотів син.

Улітку нарешті помер господар хутора. Матісові батьки ще жили, тільки були вже зовсім немічні. Їх лише підтримувала надія переїхати колись до Лаугора. Матіс волів би продати хутір, але старі та Боділь не погодились.. Вони всі троє перебралися туди, а Матіс залишився в хатині сам. Що йому робити на хуторі? Батьки й дружина були йому байдужі, вони тільки міцно сплутували його. Тепер нарешті він їх спекався. Щоправда, він не став вільний та й ніколи не стане: надто довго ті пута його зв'язували. Але тепер вони вже хоч не так його муляли. Тут, у хатині, він мав усе, без чого не міг жити, — море, що співало йому свою пісню від самого його народження, й хлопця!

Хлопець мешкав з батьком, поки вчився, і Матіса гріла його присутність. Йому було тяжко думати про те, що рано чи пізно Ганс його залишить: хлопець-бо тримав його на світі, ним він жив і дихав. Для себе він уже нічого не бажав, а вдовольнився тим, що сліпо любив сина й пишався ним. Матіс уже не прагнув вихопитися в широкий світ: нехай те, чого він сподівався в житті, здійснить його син.

Ганс повинен прожити життя за нього; все, чого йому не довелося зазнати замолоду, нехай зазнає його син. Тільки ж не витримає він розлуки з хлопцем!

Але поступово його почало мучити сумління; він дорікав собі, що прийняв синову офіру й залишив його вдома. І настав день, коли він нарешті збагнув, що стоїть Гансові поперек дороги, так само як колись його батьки стояли поперек дороги йому. Матісові

було дуже боляче, проте він бачив перед собою тільки одну, страшну раду: знову рокувати себе на самоту. Він мав добровільно відіслати від себе єдину істоту, що гріла йому серце, сповнювала втіхою. Матіс, що звук усього відрікатися, цього разу твердо наполог на своєму.

Одного недільного ранку він узяв сина з собою в море. Кілька годин вони ловили на мілині дрібну тріску, тоді попливли продавати її, мандруючи від судна до судна, що стояли на кітвиці, перечікуючи береговий вітер. Матіс сам вилазив на судна й торгувався зі шкіперами, а Ганс тим часом важив у човні рибу.

З одного судна, великої барки, Матіс повернувся, якимось чудернацько похитуючись, і Ганс на мить подумав: "Чи не пригостили там батька чаркою?" Але зразу відігнав ту думку, адже батько ніколи не пив горілки. Матіс сів на лавку і втупився перед собою в простір: обличчя йому наче скам'яніло.

— Іди краще на судно, — тихо сказав він. — їм треба столяра, та й платню вони добру дають.

Гансове обличчя відразу засяяло з радощів, але, помітивши батьків погаслий погляд, він повільно спитав:

— А як же ви, тату?

— Я... я піду спакую твій мішок. Певне, встигну до вечора, поки зміниться вітер, — відповів Матіс, звівши очі на хмари.

— Та ні, я питаю про вас. Як ви?

— Як я? Та... — почав Матіс і замовк.

— їдьмо зі мною! Вас тут ніщо не тримає. Ми наймемося разом тут чи на іншому судні. Подамося вдвох у далекий плав, добре, тату?

Матіс сидів згорбившись, наче нічого не чув, чи, може, дослухався до далекої музики. Тоді враз випростався.

— Гаразд, наймемося разом, ти і я, — сказав він і потиснув синові руку. — А тепер гайда на судно.

— То ви привезете два мішки? — спитав Ганс, тримаючись за поруччя.

Матіс кивнув.

Два мішки! Невже хлопець і справді вірить цьому? Молодість знає своє, і не треба бути йому тягарем. Який добрий і чутливий син, а диви — ляпнув таку дурницю. Матіс дістав від життя все, що йому належало, навіть більше, а тепер годі. На судні немає місця для нього!

Він спакував дорожню скриньку й мішок і попросив відвезти їх синові, — сам не зміг, тільки здалеку стежив за човном, аж поки він підплив до судна. Тоді зайшов до повітки з рибальським спорядженням і заходився лагодити мережу. Він відчував, що вітер скоро зміниться і барка, де залишився його син, та решта суден вирушать у дорогу, але навіть не підвів голови.

Він-бо добровільно вернувся в свою в'язницю, то навіщо озиратися назад!